

ضرورت‌ها و ضروریات ایجاد واحد تاریخ شفاهی در بنیاد شهید و امور ایثارگران

سیدمحمد میر کاظمی^۱

چکیده

بنیاد شهید و امور ایثارگران به موجب اساس‌نامه‌ی مصوب، قانونی‌ترین و شایسته‌ترین سازمان برای جمع‌آوری و نگهداری آثار و اسناد شهدا و ایثارگران است. بنابراین، ایجاد واحد تاریخ شفاهی و برنامه‌ریزی برای جمع‌آوری و سیانت اسناد و آثار، اقدامی اساسی، اگرچه دیر هنگام است. به‌علاوه، مسئولیت بنیاد شهید در قبال همه‌ی شهدا و ایثارگران، از آغاز نهضت حضرت امام (۱۳۴۲) تاکنون، این شایستگی را بارزتر کرده است.

آنچه در این مقاله می‌آید نخست ضرورت‌های ایجاد سازوکار تاریخ شفاهی در بنیاد شهید و امور ایثارگران است. از دست رفتن اصحاب خاطره و راویان وقایع، مهم‌ترین تهدید برای فرصت‌های تاریخ شفاهی است. طبق نمودار مرکز آمار و اطلاعات بنیاد شهید در اسفند ۱۳۸۰ فقط ۶۴۱۰ نفر از والدین شهدا کمتر از پنجاه سال و ۳۹۲۸۷ نفر از آنان بالای هفتاد سال داشتند. همچنین در سال ۱۳۹۱، ۱۲۶۱۰ نفر از جانبازان و ۱۰۵ نفر از آزادگان به رحمت خدا رفته‌اند.

اقدامات تعجیلی به دلیل بروز اختلال در حافظه‌ها و دگرگویی راویان، ضرورت دیگری برای بررسی تاریخ شفاهی، بدون فوت وقت است؛ ضمن اینکه ارزش معنوی و تاریخی روایت‌های ایثار و شهادت به عنوان یک ضرورت مهم، ایجاد این واحد را ایجاب می‌کند.

در بخش دوم مقاله، ضروریات و بایسته‌های واحد تاریخ شفاهی در بنیاد شهید بررسی شده و ویژگی‌های لازم آن بیان شده است؛ از جمله: اصلاح ساختار و تأمین منابع مالی، لزوم رویکرد علمی و آموزش نیروی انسانی، داشتن روحیه‌ی معنوی و ملی، بهره‌گیری بهینه از ظرفیت‌های قانونی، سعه‌ی فراسازمانی (تحت پوشش قرار دادن بعضی از گروه‌ها، مثل رزمندگان که به مقام جانبازی و آزادی نائل نشده‌اند) و همکاری‌های درون‌سازمانی و بین‌بخشی، همچنین برحذر بودن از حذف و سانسور روایت‌ها.

همه‌ی مطالب و تحلیل‌های این مقاله براساس مدارک، مستندات، آمارها و دستورالعمل‌های داخلی بنیاد شهید تدوین شده است.

کلیدواژه‌ها: بنیاد شهید، شهدا، تاریخ شفاهی، ایثارگران، مرکز اسناد، خاطرات، آثار

کلیات

بنیاد شهید در تاریخ ۲۲ اسفند ۱۳۵۸ به دستور امام خمینی (ره) و طی حکمی دست‌نوشته، تأسیس شد و مأموریت یافت تا به امور خانواده‌های شهدا و جانبازان جنگ تحمیلی رسیدگی کند.

^۱ - دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران

در این حکم ده وظیفه‌ی اصلی برای بنیاد شهید پیش‌بینی شده بود که بیشتر به رفع نیازهای معیشتی و خدمات رفاهی ایثارگران و خانواده‌هایشان اختصاص داشت (حسنه‌ی جاریه، ۱).

در خردادماه سال ۱۳۷۵ مسئولان بنیاد شهید در ساختار سازمانی و تشکیلات این نهاد، بازنگری کردند و برای رسیدن به هدف‌های پژوهشی و ترویجی، ایجاد «معاونت پژوهش و تبلیغات» را به تصویب رساندند. اقدامات سازمان‌یافته برای جمع‌آوری آثار و اسناد شهدا در «دفتر تحقیق و پژوهش»^۲ این معاونت انجام شد. یکی از وظایف چندگانه‌ی این دفتر، اجرای «طرح روایت عشق» بود که طی آن به جمع‌آوری «خاطرات مربوط به شهدا که در اذهان بازماندگان، هم‌زمان و دوستان آنان مانده است» اقدام می‌شد. در سال ۱۳۷۸ این دفتر اعلام کرد که طی سه سال، بیش از ده هزار از خاطرات شهدا را گردآوری کرده است (حسنه‌ی جاریه، ۸۸). جمع‌آوری این خاطرات به وسیله‌ی اداره‌های تحقیق و پژوهش استان‌های سراسر کشور انجام می‌شد.^۳

در پی تحولات سازمان‌ها و نهادهای انقلابی، لایحه‌ی دولت درباره‌ی اساس‌نامه‌ی بنیاد شهید انقلاب اسلامی در مجلس، تصویب و به تأیید شورای نگهبان رسید.^۴ مجلس شورای اسلامی این اساس‌نامه را در تاریخ ۱۳۷۷/۳/۱۱ برای اجرا به دولت ابلاغ کرد (حسنه انقلاب، ۸).

اساس‌نامه‌ی مذکور در چهار فصل تدوین شد. در فصل نخست، بنیاد شهید نهادی عمومی و غیردولتی محسوب شده است که زیر نظر رئیس جمهور و نظارت عالی‌ی مقام معظم رهبری اداره می‌شود.

فصل دوم اساس‌نامه به اهم وظایف بنیاد شهید اختصاص یافته است. در بند (ب) اساس‌نامه «جمع‌آوری، حفظ، نگهداری و معرفی آثار فرهنگی، ادبی، هنری، وصایا و دیگر آثار» از وظایف اصلی بنیاد شهید محسوب شده است. همچنین در بند (ج) این اساس‌نامه «برنامه‌ریزی و تلاش برای صیانت و رشد و اعتلای مادی و معنوی خانواده‌های شاهد در همه‌ی زمینه‌ها» به بنیاد واگذار شده است (قانون اساس‌نامه).

در سال ۱۳۸۳ براساس مصوبه‌ی مجلس شورای اسلامی، «ستاد آزادگان» و «بنیاد جانبازان» در بنیاد شهید ادغام شد و «بنیاد شهید و امور ایثارگران» به صورت امروزی خود شکل گرفت. براساس این تحول سازمانی، جانبازان و آزادگان نیز تحت پوشش این بنیاد قرار گرفتند.

پس از ادغام نهادهای ایثارگری، معاونت پژوهش و تبلیغات، با عنوان «معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی» در ساختار بنیاد شهید و امور ایثارگران حفظ و در عین حال، توسعه و تقویت شد.^۵ محور فعالیت‌های معاونت پژوهش و

^۲ در ذیل دفتر تحقیق و پژوهش‌های فرهنگی چهار اداره در نظر گرفته شده بود: اداره‌ی جمع‌آوری و تنظیم آثار، اداره‌ی اسناد و مدارک، اداره‌ی اطلاع‌رسانی و گروه کارشناسان تحقیقات.

^۳ اداره‌های کل بنیاد شهید استان‌ها به تبع ستاد، معاونت پژوهش و تبلیغات را در ساختار خود تعبیه کردند. این سازوکار تاکنون نیز در تشکیلات بنیاد شهید حفظ شده است.

^۴ - لایحه‌ی شماره‌ی ۶۰۶۶۴/۱۵۹۴۵ مورخه‌ی ۷۶/۴/۲۹

^۵ - معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی از پنج اداره‌ی کل و یک مؤسسه‌ی فرهنگی هنری تشکیل شده است. اداره‌ی کل جمع‌آوری، نگهداری و تنظیم آثار ایثارگران (مرکز اسناد ایثارگران) / اداره‌ی کل انتشارات و اطلاع‌رسانی / دفتر مطالعات فرهنگی / اداره‌ی کل هنری و نمایشی / اداره‌ی کل تبلیغات و مراکز فرهنگی / مؤسسه‌ی فرهنگی هنری شاهد.

ارتباطات فرهنگی «جمع‌آوری، پژوهش، تبلیغ و انتشار آثار شهدا و ایثارگران» بوده و هست. این معاونت در سال ۱۳۸۳ یکی از راهبردهای خود را تغییر مبنای جمع‌آوری آثار از «اثرمحوری» به «ایثارگرمحوری» اعلام کرد (کتاب سال معاونت پژوهش، ۸۸).

قابل ذکر است که موضوع فعالیت‌های بنیاد شهید به دوران هشت ساله‌ی دفاع مقدس محدود نشده است و در اصطلاح سازمانی، «جامعه‌ی هدف» بنیاد شهید، شامل همه‌ی کسانی می‌شود که در طی دوران انقلاب اسلامی از آغاز نهضت امام خمینی (۱۳۴۲) تاکنون به درجه‌ی جانبازی یا مقام شهادت نائل شده‌اند (فرهنگ اعلام، مقدمه).

در قانون جامع خدمات‌رسانی به ایثارگران، تعاریف دقیقی از افراد تحت پوشش بنیاد شهید ارائه شده است: (قانون جامع، ۲)

الف) ایثارگر: در این قانون به کسی اطلاق می‌شود که برای استقرار و حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی و دفاع از کیان جمهوری اسلامی ایران و استقلال و تمامیت ارضی کشور، مقابله با تهدیدات و تجاوزات دشمنان داخلی و خارجی، انجام وظیفه کرده و شهید، مفقودالاثَر، جانباز، اسیر، آزاده و رزمنده شناخته شود.

ب) شهید و مفقودالاثَر: به کسی اطلاق می‌شود که جان خود را در راه تکوین، شکوفایی، دفاع و حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی و کیان جمهوری اسلامی ایران، استقلال و تمامیت ارضی کشور، مقابله با تهدیدات و تجاوزات دشمن و عوامل ضد انقلاب و اشرار نثار کرده یا در این راه مفقودالاثَر شود.

ج) جانباز: به کسی اطلاق می‌شود که سلامتی خود را در راه تکوین، شکوفایی، دفاع و حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی و کیان جمهوری اسلامی ایران، استقلال و تمامیت ارضی کشور، مقابله با تهدیدات و تجاوزات دشمن و عوامل ضد انقلاب و اشرار از دست داده و به اختلالات و نقص‌های جسمی یا روانی دچار شود.

د) اسیر: به کسی اطلاق می‌شود که در راه تکوین، شکوفایی، دفاع و حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی و کیان جمهوری اسلامی ایران، استقلال و تمامیت ارضی کشور، مقابله با تهدیدات و تجاوزات دشمن و عوامل ضد انقلاب و اشرار داخل یا خارج از کشور گرفتار شده است و هویت و وضعیت وی مورد تأیید مراجع صلاحیت‌دار قرار گیرد.

ه) آزاده: به کسی اطلاق می‌شود که در راه تکوین، شکوفایی، دفاع و حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی و کیان جمهوری اسلامی ایران، استقلال و تمامیت ارضی کشور، مقابله با تهدیدات و تجاوزات دشمن و عوامل ضد انقلاب و اشرار داخل یا خارج از کشور اسیر شده و سپس آزاد شود. همچنین همه‌ی افرادی که از تاریخ ۱۳۴۲/۵/۲۸ تا ۱۳۵۷/۱۱/۱۶ با الهام از مبارزات و مجاهدات امام خمینی (ره) به دلایل امنیتی، مذهبی یا اتفاقات سیاسی دیگر، حداقل به مدت سه ماه در بازداشت یا حبس قطعی بوده‌اند.

و) رزمنده: به کسی اطلاق می‌شود که در راه تکوین، دفاع و حفظ ارزش‌ها و کیان جمهوری اسلامی ایران، استقلال و تمامیت ارضی کشور، مقابله با تهدیدات و تجاوزات دشمن و عوامل ضد انقلاب و اشرار با تأیید مراجع ذی‌صلاح به طور فعال حضور یافته باشد. رزمندگان موضوع این بند در استفاده از تسهیلات این قانون که شامل ایثارگران است، مستثنا هستند و دولت موظف است اقدامات قانونی لازم را برای رسیدگی به امور آنان به عمل آورد.

شکل‌گیری سازمان‌های موازی

آنچه ذکر شد نشانه‌ی جایگاه رفیع و نقش‌آفرینی بی‌بدیل بنیاد شهید در جمع‌آوری، حفظ و صیانت آثار شهدا و ایثارگران است. با این حال، پس از اتمام جنگ تحمیلی، سازمان‌ها و نهادهای دیگری نیز برای پاسداری از مقام شهدا و ایثارگران و ترویج فرهنگ دفاع، جهاد و پایداری، همچنین صیانت از آثار و ارزش‌های انقلاب اسلامی و دفاع مقدس تشکیل شد، از جمله: «بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس» وابسته به ستاد کل نیروهای مسلح، «مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ» وابسته به سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، «هیئت معارف جنگ» وابسته به ارتش جمهوری اسلامی، «دفتر ادبیات و هنر مقاومت حوزه‌ی هنری» وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی، «مؤسسه‌ی روایت فتح»، بخش‌هایی از مرکز اسناد انقلاب اسلامی و مؤسسات و سازمان‌های دیگر که تلاش در این عرصه را برای خود وظیفه‌ی ملی، دینی و گاهی قانونی محسوب می‌کردند.

شکل‌گیری و فعالیت این مؤسسات و سازمان‌ها هنوز هم ادامه دارد و با همکاری نهادهای فرهنگی، نظامی و دولتی به جمع‌آوری اسناد، مدارک و اطلاعات شهدا و ایثارگران و سپس انتشار آنها مبادرت می‌ورزند، از جمله «سازمان حفظ آثار بسیج و سپاه» وابسته به سازمان بسیج مستضعفان، «مرکز حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس» وابسته به وزارت جهاد کشاورزی و «باغ موزه‌ی دفاع مقدس» وابسته به شهرداری تهران.

علاوه بر این، اشخاص حقیقی و شناخته‌شده یا ناشناس نیز گاهی به جست‌وجو، گردآوری و نگهداری برخی آثار و ضبط خاطرات شفاهی پرداخته‌اند.

در آیین‌نامه‌ی طرح ترویج فرهنگ ایثار و شهادت که در شورای هماهنگی و نظارت بر امر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت^۶ تدوین شده، مشهود است که اساس‌نامه‌ی بنیاد شهید نادیده گرفته شده است. این آیین‌نامه، «ایجاد مرکز اسناد و بانک اطلاعات آثار با موضوع شهادت و ایثار، دفاع مقدس و اطلاع‌رسانی مناسب به پژوهش‌گران و اقشار مختلف مردم» همچنین «تشکیل پرونده و تهیه و تکمیل شناسنامه‌ی فرهنگی برای ایثارگران تحت پوشش برای درج اطلاعات مربوط به زندگی و آثار آنان» را موضوعاتی ترویجی و دستگاه‌های اصلی برای اجرای این فعالیت‌ها را «بنیاد شهید» و «بنیاد حفظ آثار» برشمرده و همه‌ی نهادهای متولی امور ایثارگران را نیز به عنوان دستگاه‌های همکار محسوب کرده است (آیین‌نامه‌ی ترویج، ۲۶ و ۲۷).

در این آیین‌نامه «سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور» موظف شده که با نهادهای ایثارگری در حفظ و نگهداری اسناد به جا مانده از شهدا و حماسه‌ی دفاع مقدس از طریق ایجاد مراکز اسناد در این نهادها و با ارائه‌ی تسهیلات، همکاری کند و «سازمان اسناد ملی ایران» هم این همکاری را از طریق ارائه‌ی خدمات ویژه‌ی آموزشی فنی و پشتیبانی به کارشناسان و کارکنان نهادهای متولی امور ایثارگران، درباره‌ی شیوه‌ی جمع‌آوری و مرمت و حفظ اسناد، انجام دهد (آیین‌نامه‌ی ترویج، ۴۲ و ۴۳).

ظرفیت‌ها و امکانات بنیاد شهید برای جمع‌آوری اسناد

^۶ این شورا زیرمجموعه‌ی اداره‌ی کل دبیرخانه و شورای فرهنگ عمومی وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است.

بنیاد شهید و امور ایثارگران به موجب اساسنامه‌ی مصوب، قانونی‌ترین و شایسته‌ترین سازمان برای جمع‌آوری و نگهداری آثار و اسناد شهدا و ایثارگران، چه مکتوب و چه شفاهی است. ظرفیت‌ها و امکانات این بنیاد عبارت است از:

الف) تشکیلات ستادی و استانی

بنیاد شهید و امور ایثارگران تنها سازمان در بین سازمان‌های هم‌عرض است که در تمام استان‌ها و شهرستان‌های کشور از تشکیلات اداری و نمایندگی برخوردار است. اکنون ۳۳ اداره‌ی کل^۷ و ۳۹۳ اداره و تعداد زیادی نمایندگی و دفتر بنیاد شهید در شهرستان‌ها و بخش‌های سراسر کشور در حال فعالیت هستند (اطلاعات مدیران).

معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی یکی از معاونت‌های چندگانه‌ی ستادی است که به جهت اهمیت و تنوع و تعدد وظایف، در ساختارهای استانی بنیاد شهید نیز حفظ شده است.

سیاست‌ها، راهبردها و شرح وظایف معاونت ستادی از طریق معاونت‌های استانی پی‌گیری و اجرا می‌شود. فعالیت اسنادی در معاونت ستادی در اداره‌ی کل جمع‌آوری، نگهداری و تنظیم آثار ایثارگران^۸ در معاونت‌های استانی در اداره‌های جمع‌آوری آثار تعریف شده است.

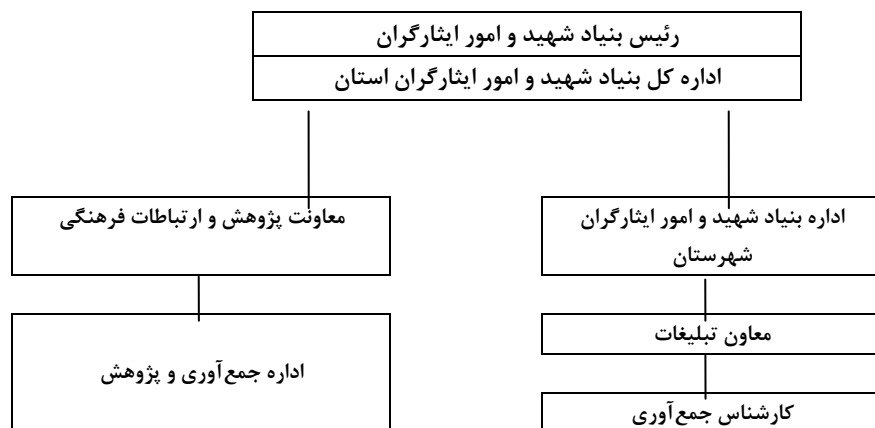
تشکیلات ستادی

^۷- استان تهران، شامل دو اداره‌ی کل است: یکی اداره‌ی کل تهران بزرگ و دیگری اداره‌ی کل شهرستان‌های استان تهران

^۸- اخیراً به مرکز اسناد ایثارگران تغییر نام یافته است.

تشکیلات استانی

ب) تعامل و انسجام

شهدا و ایثارگران در هر نقطه از کشور که حضور داشته باشند، برای عوامل و مدیران بنیاد شهید شناخته شده و قابل دسترسی هستند. کارکنان بنیاد شهید روزانه و به دلایل متعدد با ایثارگران در تعامل هستند و اطلاعات مربوط به آنان را در اختیار دارند. مراجعه‌ی کارکنان بنیاد شهید به ایثارگران و برعکس، روال عادی و همیشگی در بنیاد است. به عبارتی، بنیاد شهید و امور ایثارگران مرجع و ملجأ همه‌ی ایثارگران کشور است. در سال ۱۳۹۱ تعداد ۵۵۴۶۹۲ جانباز و ۴۲۸۸۴ آزاده و ۴۴۹۲۷۱ نفر والدین شهدا تحت پوشش بنیاد شهید بوده‌اند. (گزیده‌ی آماری ۱۳۹۱)

آمار ایثارگران (شهدا، جانبازان، آزادگان و خانواده‌ی شهدا) در سال ۱۳۹۱

خانواده شهدا (در قید حیات)					آزاده				جانباز			شهید
فرزند دختر	فرزند پسر	همسر	مادر	پدر	غیر جانباز	بالای ۲۵٪	زیر ۲۵٪	بدون درصد	بالای ۲۵٪	زیر ۲۵٪	بدون %	
۸۶۷۸۰	۹۱۲۷۲	۶۵۴۲۹	۱۲۷۲۷۸	۷۸۵۱۲	۱۵۰۲	۳۹۰۲۷	۲۱۴۲	۲۱۳	۲۲۲۰۰۵	۳۱۹۵۲۲	۱۳۱۶۵	
۴۴۹۲۷۱					۴۲۸۸۴				۵۵۴۶۹۲			۲۲۱۹۶۶

ج) وجه اسنادی و تراثی

بنیاد شهید متولی امور و دارایی‌های ایثارگران و حافظ داشته‌ها و اندوخته‌های آنان است. مکنونات ذهنی، خاطرات و اسناد آنان نیز به عنوان دارایی‌های ارزشمند، در ذیل تولیت بنیاد شهید و امور ایثارگران جای می‌گیرد. صیانت معنوی از ایثارگران که در اساس‌نامه‌ی بنیاد شهید از آن نام برده شده به همین موضوع اشاره دارد.

اکنون که جایگاه و اعتبار بنیاد شهید در تولیت و صیانت معنوی ایثارگران تبیین شد، مبحث اصلی این مقاله را که مشتمل بر دو موضوع مهم درباره‌ی «تاریخ شفاهی ایثار و شهادت» است، بررسی می‌کنیم: بخش اول، شامل ضرورت‌ها، وجوه و دلایل ایجابی واحد تاریخ شفاهی در بنیاد شهید و امور ایثارگران است. بخش دوم، مشتمل بر ضروریات و بایسته‌های واحد تاریخ شفاهی و ویژگی‌های لازم آن می‌باشد.

بخش اول: ضرورت‌های ایجاد واحد تاریخ شفاهی

آنچه امروزه از آن به «خاطرات شفاهی ایثار و شهادت» یاد می‌کنیم در سال ۱۳۷۴ طی طرحی با عنوان «روایت عشق» به صورت ساده اجرا شده است. در این طرح، خاطرات مربوط به شهدا، با توزیع دفترچه‌های مخصوص از طریق گفت‌وگو با راوی یا ثبت خاطرات به وسیله‌ی راوی، جمع‌آوری شده است. از سال ۱۳۷۴ تا پایان سال ۱۳۸۱ خاطرات مربوط به ۳۱۲۵۷ تن از شهدا جمع‌آوری و دسته‌بندی شده است.

بنابر هدف‌ها و محورهای پژوهشی و ترویجی بنیاد شهید و با نظر به ساختار، شرح وظایف و عملکرد معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی این نهاد، آنچه تاکنون طرح‌ریزی و اجرا شده، شامل فعالیت «خاطره‌نگاری» و ثبت و ضبط خاطرات شفاهی بوده است.

بیش از سی و پنج سال از آغاز انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی و حدود بیست و پنج سال از پایان جنگ تحمیلی می‌گذرد. هنوز نمی‌توانیم ادعا کنیم که حتی اسناد مکتوب و موزه‌ای ایثارگران را به نسبتی قابل قبول جمع‌آوری کرده‌ایم؛ و اینک پس از سال‌های متمادی به ایجاد واحد تاریخ شفاهی در سازمان‌هایی، همچون بنیاد شهید، اندیشیده شده است. با این حال، زمان به سرعت می‌گذرد و جبران مافات جز با اقدامات فوری، تأمین منابع مالی، تهیه‌ی امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و عوامل انسانی آگاه و توان‌مند میسر نخواهد بود.

بحث درباره‌ی «تاریخ شفاهی ایثار و شهادت» نخستین بار در سال ۱۳۸۶ در ویژه‌نامه‌ی مرکز اسناد ایثارگران مطرح شد. دکتر کیانوش کیانی هفت لنگ، مشاور عالی مرکز اسناد ایثارگران در این ویژه‌نامه، اشاره کرد که «متأسفانه تاکنون در زمینه‌ی گردآوری تاریخ شفاهی ایثارگران، آنچنان که باید و شاید، تلاش جدی صورت نگرفته است و بسیاری از جانبازان و ایثارگران طی سال‌های گذشته جامه‌ی شهادت بر تن کرده‌اند و دنیایی از گفته‌ها و شنیده‌ها و دیده‌ها را با خود به دنیای دیگر برده‌اند.» (اسناد افتخار، ۱۲)

ایجاد سازوکار تاریخ شفاهی در سال ۱۳۹۰ در بنیاد شهید مورد توجه قرار گرفت و به تصویب رسید. این اقدام، دیرنگام، ولی بسیار اساسی و ضروری بود. در دی‌ماه سال ۱۳۹۲ رئیس بنیاد شهید و امور ایثارگران برای نخستین بار و به صورت رسمی طی بخش‌نامه‌ای^۹ طرح اسناد افتخار مشتمل بر موارد ذیل را به اداره‌های کل بنیاد شهید سراسر کشور ابلاغ کردند.

۱- دستورالعمل گردآوری و مستندسازی اسناد شفاهی ایثارگران (تاریخ شفاهی)

۲- دستورالعمل ثبت و ضبط تصویری خاطرات والدین معظم شهدا (خاطره‌نگاری)

^۹- بخش‌نامه‌ی رئیس بنیاد شهید و امور ایثارگران به شماره‌ی ۴۰۰/۳/۲۷۶۸ مورخه ۱۳۹۲/۱۱/۸

طی این ابلاغیه تأکید کردند که مدیران استانی بنیاد شهید با بهره‌گیری از تمام ظرفیت‌ها، منابع و امکانات درون و برون‌سازمانی و تعیین اولویت‌ها نسبت به اجرای دقیق و کامل مفاد طرح و دستورالعمل‌های اجرایی، اقدام و نتایج را به معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی منعکس کنند.

اکنون شرایط و دلایلی که ایجاد این سازوکار را ضروری جلوه داده است، بررسی می‌کنیم:

۱-۱- تهدید فرصت‌ها

زمان در حال گذر است و کسانی که قرار است حوادث انقلاب و جنگ تحمیلی را روایت کنند به سرعت در مسیر کهن‌سالی پیش می‌روند. کهن‌سالی با خود، تباهی حافظه و سرانجام مرگ را در پی دارد.

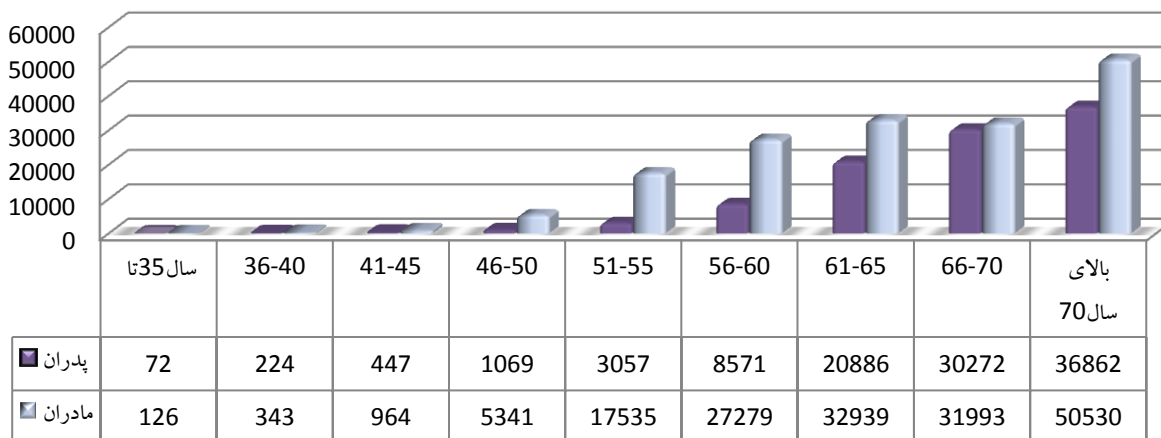
معاون پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید در سال ۱۳۸۶ اعلام کرد که سالانه یازده هزار نفر از والدین شهید فوت می‌شوند و این امر ناگزیر سیر صعودی دارد (اسناد افتخار، ۲۰).

طبق نمودار مرکز آمار و اطلاعات بنیاد شهید در اسفندماه ۱۳۸۰ تعداد ۸۷۳۹۲ نفر از والدین شهید، بالای هفتاد سال داشته‌اند. این عزیزان اگر تاکنون در قید حیات باشند، بیش از هشتاد سال عمر کرده‌اند و احتمالاً تعدادی از آنان قادر به گفت‌وگو یا بیان خاطره نیستند. براساس همین آمار، تنها ۶۴۱۰ نفر از والدین شهید کمتر از پنجاه سال داشته‌اند.

طبق گزارش آماری بنیاد شهید در سال ۱۳۸۹ تعداد جانبازان ۵۵۴۶۹۲ نفر رقم خورده و این آمار در سال بعد ۵۴۲۰۸۲ نفر اعلام شده است. بر مبنای این آمار، در طی یک سال ۱۲۶۱۰ نفر از جانبازان به رحمت خدا رفته‌اند. طبق همین آمار در سال ۱۳۹۱ تعداد ۱۰۵ نفر از آزادگان هم دار فانی را وداع گفتند. (گزیده‌ی آماری ۹۱ و ۹۲)

این آمار نشان می‌دهد که به ازای یک روز توقف یا مسامحه در ثبت خاطرات و روایت‌های ایثارگران پنجاه نفر از آنان از دست می‌روند و این ضایعه برای تاریخ شفاهی جبران‌ناپذیر است.

نمودار والدین شهید بر حسب سن (اسفند ماه ۱۳۸۰)

۱-۲- شکل‌گیری و اقدامات سازمان‌های موازی

جمع‌آوری و تنظیم آثار شهدا که شامل جمع‌آوری آثار فرهنگی مکتوب، دیداری، شنیداری و موزه‌ای شهدا و ایثارگران بوده است، از سال ۱۳۷۴ در اداره‌ی جمع‌آوری و تنظیم آثار شهدا آغاز شده است (حسنه‌ی انقلاب، ۷۷). در عین حال، سازمان‌ها و دستگاه‌های متعدد به صورت سازمان‌یافته یا غیرسازوار به جمع‌آوری و نگهداری اسناد مکتوب و شفاهی اقدام می‌کنند.

تأکید بر رسمیت و قانونی بودن بنیاد شهید در این موضوع بدان معنی نیست که این سازمان یگه و تنها به جمع‌آوری آثار و اسناد ایثارگران بپردازد. مسلماً یکی از راهبردهای بنیاد شهید درباره‌ی جمع‌آوری آثار و اسناد شهدا و ایثارگران، بسیج کردن جامعه‌ی اسلامی در جهت تحقق اهداف خود می‌باشد (سند چشم‌انداز، ۲۱).

در حقیقت، جمع‌آوری آثار و اسناد شهدا و ایثارگران یک وظیفه‌ی ملی و همگانی است و بنیاد شهید علاوه بر اینکه رأساً در این زمینه اقدام می‌کند، می‌تواند مسئولیت برنامه‌ریزی و هماهنگی را نیز به عهده داشته باشد و از ظرفیت مؤسسات اقماری، کانون‌ها، انجمن‌ها و صنوف برای پیشبرد امر تاریخ شفاهی استفاده کند، ولی در مورد مراحل بعدی، یعنی یکجاسازی، ثبت، نگهداری، تنظیم و اطلاع‌رسانی آثار، باید رأساً اقدام کند و در این زمینه مسئول باشد.

همکاری و تعامل بنیاد شهید با سایر سازمان‌ها در زمینه‌ی تاریخ شفاهی نیازمند تنظیم قوانین و تعیین چارچوب‌ها و به طور کلی، تدوین نظام‌نامه‌ی حقوقی است که در آن نقش و جایگاه سازمان‌ها و حقوق راویان و نویسندگان لحاظ شده باشد.

اقدامات ضعیف، نابهنگام و برنامه‌ریزی نشده، نبود یا کمبود بودجه و امکانات لازم و سایر محدودیت‌ها در بنیاد شهید، زمینه را برای ایجاد سازمان‌هایی فراهم کرده و می‌کند که ممکن است به صورت غیرعلمی و اصطلاحاً هیئتی به جمع‌آوری آثار و انجام مصاحبه‌های برنامه‌ریزی‌شده بپردازند و به‌علاوه، درباره‌ی نگهداری مطلوب، سامان‌دهی و انتشار آنها نیز پاسخ‌گو نباشند.

متأسفانه روند کاهش بودجه‌ی فرهنگی کشور در سال‌های اخیر که تبعات آن گریبان‌گیر بخش پژوهشی و فرهنگی بنیاد شهید نیز شده است، فرایند جمع‌آوری و نشر آثار را با اختلال مواجه کرد.

ناگفته نماند که بنیاد شهید و امور ایثارگران در سال‌های اخیر با اتخاذ رویکرد ملی و فراسازمانی با جهت‌دهی کلان سیاست‌ها و منابع فرهنگی کشور برای گسترش فرهنگ ایثار و شهادت، تفاهم‌نامه‌هایی با قالب سازمان‌های فرهنگی، اسنادی و آرشیوی به امضا رسانده است. (تفاهم‌نامه‌های بنیاد شهید)

جمع‌آوری آثار و گفت‌وگو با راویان، به سازمان‌ها و عوامل سازمانی منحصر نمی‌شود و اشخاص حقیقی نیز شناخته و ناشناخته به این امر مبادرت می‌ورزند.

۱-۳- اختلال در حافظه‌ها و بی‌حوصلگی

کهن‌سالی راویان به طور طبیعی فراموشی در پی دارد و حتی اگر کلیات حوادث در حافظه‌ی راویان باقی باشد، بی‌گمان جزئیات حوادث فراموش شده است. به شرایط سنی جانبازان و آزادگان در جدول ذیل توجه کنید:

آمار جانبازان و آزادگان غیرجانباز^۱ در سال ۱۳۹۱ به تفکیک سن (کتابچه‌ی آماری سال ۹۱ / ۱۸-۱۵)

سن	تعداد جانبازان	تعداد آزادگان (غیر جانباز)	درصد جانبازان	درصد آزادگان
تا ۳۰	۴۲۱۰	۲	۰	۰
۳۱-۴۰	۱۵۸۰۲	۹	۲٪	۰
۴۱-۵۰	۳۵۷۸۵۷	۶۶۸	۶۷٪	۴۶٪
۵۱-۶۰	۱۲۱۰۴۲	۳۷۱	۲۳٪	۲۶٪
۶۱-۷۰	۲۴۸۴۷	۱۹۴	۵٪	۱۵٪
بیش از ۷۰	۱۶۹۴۲	۲۴۲	۳٪	۱۷٪
تعداد کل	۵۴۰,۷۰۰	۱۴۸۶		

آمار والدین شهدا در سال ۱۳۹۱ به تفکیک سن (کتابچه‌ی آماری سال ۹۱/۱۹)

سن	تعداد والدین	درصد
تا ۵۰	۲۱۷۴	۱٪
۵۱-۶۰	۹۷۹۵	۵٪
۶۱-۷۰	۵۱۵۰۶	۲۵٪
۷۱-۷۵	۴۲۰۵۸	۲۱٪
۷۶-۸۰	۴۷۱۴۲	۲۳٪
۸۱-۸۵	۳۲۰۴۲	۱۶٪
بیش از ۸۵	۲۰۳۷۹	۱۰٪
تعداد کل	۲۰۵,۰۹۶	

^۱ - تعداد آزادگان مندرج در این جدول مربوط به آزادگان غیرجانباز است. بنابراین، آزادگانی که جانباز محسوب می‌شوند در آمار جانبازان ادغام شده‌اند. در سال ۱۳۹۱ تعداد کل آزادگان جانباز و غیرجانباز ۴۲۷۱۷ نفر بوده است.

همان‌طور که در جدول بالا مشاهده می‌شود بیش از نیمی از جانبازان و آزادگان ۴۱-۵۰ سال دارند و می‌توان امیدوار بود که طی یک برنامه‌ریزی جامع، بتوان خاطرات ایشان را ضبط و ثبت کرد؛ این در حالی است که آنان در طی ده سال آینده به بالای شصت سال می‌رسند و مصاحبه با آنان در شرایط نامطلوب خواهد بود. در جدول مربوط به آمار والدین شهدا، شرایط معناداری مشاهده می‌شود: تنها پنج درصد از والدین، زیر شصت سال عمر کرده‌اند و ۹۵ درصد بالای شصت سال دارند. در زمینه‌ی تاریخ و خاطرات شفاهی این دسته از ایثارگران اقدام عاجل نیاز است.

نکته‌ی قابل ذکر این است که در گروه جانبازان، دسته‌بندی‌ها و اقتضائاتی وجود دارد که اولویت‌بندی را در ثبت روایت‌هایشان ایجاب می‌کند. حدود ۷۰۰ نفر جانباز دو چشم نابینا و حدود ۹۳۰۰ جانباز بالای ۷۰ درصد در قید حیات هستند. حدود ۱۹۰۰ جانباز قطع نخاعی و حدود ۳۴۰۰۰ جانباز قطع عضو و ۴۰۰۰۰ جانباز اعصاب و روان و ۴۸۰۰۰ جانباز شیمیایی در کشور وجود دارد (آمار پرونده‌های شهدا و ایثارگران، ۳۶) و تعداد کثیری از آنها از افراد مؤثر در زمینه‌های علمی، فرهنگی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی هستند. به‌علاوه، بسیاری از همسران و فرزندان جانبازان به دلیل همبستگی و سهیم بودن در زندگی و مصائب مربوط به آزادی و جانبازی نباید از چشم تاریخ‌نگاران و شفاهی‌کاران دور بمانند. این به معنای سرعت بخشیدن به ضبط خاطرات ایثارگرانی است که به مرز از دست رفتن نزدیک‌تر شده‌اند.

۱-۴- خودسانسوری، دگرگویی و دگراندیشی راویان

فاصله گرفتن از حوادث باعث می‌شود که از راستی و درستی روایت‌ها کاسته شده و بر استناد ضعیف استوار شود. با فاصله گرفتن از دو رویداد اصلی و معاصر کشورمان، یعنی «انقلاب اسلامی» و «دفاع مقدس» و در مواجهه با ایثارگران، نوعی رفتار خاص قابل مشاهده است که می‌توان تحت سه عنوان «خودسانسوری»، «دگرگویی» و «دگراندیشی» دسته‌بندی کرد. این رفتارها به مرور زمان در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی شکل گرفته است. چنانچه خاطرات ایثارگران از این آسیب‌ها در امان نباشد، تاریخ شفاهی ایثار و شهادت منطبق با حقایق و واقعیت‌ها نخواهد بود. تاریخ ناصحیح، جامعه را، به‌ویژه در ابعاد فرهنگی و اجتماعی، به مسیرهای گمراه‌کننده سوق می‌دهد و آینده‌ی نامبارکی را رقم می‌زند.

خودسانسوری: نگارنده در تجربیات شخصی بارها با این موضوع مواجه شده است و بی‌گمان همه‌ی آنان که به گفت‌وگو با ایثارگران مبادرت داشته‌اند این نکته را به تحقیق دریافته‌اند که بسیاری از ایثارگران در هنگام ذکر خاطرات به خودسانسوری و گزیده‌گویی پرداخته‌اند. مصاحبه‌گر در ضبط و ثبت خاطرات راوی نقش بسزایی دارد و می‌تواند از میزان خودسانسوری بکاهد، ولی به طور حتم، تلاش مصاحبه‌گران در بسیاری از موارد بی‌نتیجه خواهد ماند؛ این در حالی است که اگر سال‌ها قبل، راوی بر صندلی مصاحبه تکیه زده بود، بی‌تردید بسیار کمتر از امروز به خودسانسوری می‌پرداخت.

دگرگویی: متون روایی انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی، به نسبت فاصله گرفتن از آن دو حادثه، مملو از خاطرات و روایت‌هایی است که باورپذیر نیست و حداقل نیازمند راستی‌آزمایی است.

راویان، مدوّنین و ناشران برای خلق آثاری جذاب و خواندنی، مجموعه‌هایی حاوی خاطرات داستان‌گونه (خاطره و داستان) منتشر می‌کنند، بی‌آنکه به داستان‌وارگی خاطرات اشاره داشته باشند.

اکنون از نگاه منتقدان، بیشتر آثار مربوط به خاطرات انقلاب و جنگ که اخیراً منتشر شده از استناد ضعیفی برخوردار است.

دگراندیشی: در حال حاضر، با تغییر دیدگاه بعضی از راویان و تحول در اندیشه و بینش دینی و فرهنگی آنان مواجه هستیم. تغییر بینش راوی، باعث تغییر در بیان خاطرات و تحلیل مسائل و حوادث بر مبنای شرایط حال، بدون در نظر گرفتن شرایط و زمان وقوع حادثه می‌شود.

براساس نظریه‌ی قضاوت اجتماعی، افراد از اینکه در جریان قضاوت اجتماع به عنوان فردی جدا از جامعه و عموم مردم تلقی شوند بیمناک هستند؛ به همین دلیل، همواره می‌کوشند در شرایطی که دیدگاهشان با دیدگاه عموم مردم در تعارض است از بیان آن پرهیز کنند. بنابر این نظریه، افراد می‌کوشند برای برابری با جامعه، رفتارهای خود را تغییر دهند، اگرچه اعتماد به نفس و احساس مسئولیت، موانع بزرگ بر سر راه این تغییر مبانی هستند.

دگراندیشی، آفتی است که علاوه بر راوی، مصاحبه‌گر، مدوّن و تاریخ‌نگار شفاهی را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

۱-۵- ارزش معنوی و تاریخی روایت‌ها

بی‌شک، روایت‌های جامعه‌ی ایثارگری گنجینه‌ی غنی و باارزش برای تاریخ کشورمان محسوب می‌شود. هرگونه تلاش در این زمینه باعث رونق حوزه‌ی فرهنگ، استحکام پایه‌های نظام اسلامی و روشننگری نسل‌های آتی خواهد بود.

منابع غنی از خاطرات و روایات انقلاب و جنگ می‌تواند به تحلیل و تبیین تاریخ واقعی و مستند حماسه‌های کسانی بپردازد که زندگی و عمرشان در مبارزه‌ای بی‌امان با استعمار، استکبار، تجاوزگران و زیاده‌خواهان گذشته است.

تجربه‌ی نهفته در خاطرات می‌تواند چراغ راهی فراسوی نسل‌های آتی کشورمان باشد تا آنچه را هرگز ندیده‌اند، به گوش بشنوند یا به چشم بخوانند، به تحقیق و تفحص بپردازند و در گذرگاه تاریخ، راه‌ها را از بی‌راه بازشناسند و نام نیک حماسه‌سازان و قهرمانان کشورشان را زنده نگه دارند.

بخش دوم: ضروریات ایجاد واحد تاریخ شفاهی

فعالیت اصلی مرکز اسناد شهدا و ایثارگران در بنیاد شهید، از ابتدا تاکنون، بر جمع‌آوری اسناد و مدارک مکتوب متمرکز بوده است. با مراجعه به کتاب دستورالعمل‌های (مجموعه‌ی دستورالعمل‌ها) این مرکز به راحتی قابل مشاهده است که طی سال‌های گذشته هیچ‌گونه طرحی برای جمع‌آوری خاطرات شفاهی ارائه نشده و طبعاً تاریخ شفاهی نیز در دستور کار این مرکز نبوده است. در منشور مرکز اسناد ایثارگران نیز که شامل برنامه‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت این مرکز است، نشانه‌ای از بررسی مستقیم و سازوار مقوله‌ی تاریخ شفاهی مشاهده نمی‌شود (منشور مرکز اسناد ایثارگران).

اکنون با فتح بایی که در این باره شده، ساختار و تشکیلات لازم در این مرکز پیش‌بینی و با بسط ظرفیت‌ها و گسترش امکانات، واحد تاریخ شفاهی رسماً در ساختار معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید در نظر گرفته می‌شود. بدیهی است توسعه‌ی ساختار نیازمند تأمین منابع مالی مکفی خواهد بود یا حداقل اینکه سهم مرکز اسناد و آثار فرهنگی ایثارگران در بودجه‌ی سالانه‌ی معاونت پژوهش بیشتر شود. به نظر می‌رسد سهم بودجه‌ی این مرکز از بودجه‌ی سالانه‌ی امور تبلیغاتی و انتشاراتی کمتر باشد.

در حال حاضر فقط جانبازان بالای ۷۰ درصد موضوع فعالیت‌های مرکز اسناد و آثار ایثارگران هستند و به دلیل عدم بودجه و امکانات کافی (نیروی انسانی - فضای فیزیکی و ...) برای جانبازان زیر ۷۰ درصد هیچ‌گونه اقدامی صورت نگرفته است.

در عین حال، توجه به این نکته لازم است که اگر «درصد جانبازی» در بخش‌هایی از بنیاد شهید که به ارائه‌ی خدمات و تسهیلات ایثارگران اشتغال دارند، ملاک و معیار اساسی است، ولی لزوماً در فعالیت تاریخ شفاهی، ملاک تام و تمام نیست. می‌توان به این نکته اندیشید که «مدت حضور در جبهه» ملاک بایسته‌تری برای اولویت‌بندی در امر تاریخ شفاهی است. اکنون به برخی از بایسته‌ها در عرصه‌ی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت اشاره می‌شود:

۱-۲- رویکرد علمی و نظام‌مند

تاریخ شفاهی مقوله‌ای علمی و حرفه‌ای است و فرایند آن نیازمند دانش و آگاهی توأم با رعایت معیارهاست. رویکردهای غیرعلمی و صرفاً اداری، سازمان را به هدف‌های عالی خود نمی‌رساند و ممکن است به هدر رفتن منابع و فرصت‌ها منجر شود.

باعث خوشوقتی است که در بند (ه) منشور اخلاق حرفه‌ای مرکز اسناد فرهنگی ایثارگران به «تبادل اطلاعات و دانش‌های نوین و استفاده از فناوری‌های روز» اشاره شده است. (منشور اخلاق حرفه‌ای)

۲-۲- روحیه‌ی معنوی و ملی

پرداختن به تاریخ شفاهی ایثار و شهادت علاوه بر علم و آگاهی، نیازمند انگیزه‌های دینی و ملی و روحیه‌ی معنوی و دینی است. در فرهنگ اصیل اسلامی، ایثارگران و شهدا در جایگاه رفیع معنوی و دینی قرار دارند؛ بنابراین، هر موضوع مرتبط با این گروه، رنگ و بوی الهی و تقدس‌گونه یافته، از بار ارزشی برخوردار می‌شود. بر این مبنا، عوامل انسانی که مضامین، مفاهیم و مصادیق انقلاب اسلامی و دفاع مقدس را باور نداشته باشند، کارایی و تأثیر ندارند.

۳-۲- بهره‌گیری بهینه از ظرفیت‌های قانونی

متأسفانه این مهم (تاریخ شفاهی ایثار و شهادت) در قوانین و مقررات موضوعی و برنامه‌های توسعه‌ی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران پیش‌بینی نشده است. با مراجعه به بخش ایثارگران در قانون برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی پنجم توسعه، اثری از توجه به جمع‌آوری و ثبت و ضبط خاطرات ایثارگران مشاهده نمی‌شود. بنابراین، لازم است با پیش‌بینی زمینه‌های قانونی و ظرفیت‌های موجود در جامعه به بهبود روش‌ها و جذب مشارکت‌ها و منابع مورد نیاز اهتمام گردد.

البته براساس عناوین طرح‌های تحولی بلندمدت معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید که زمان اجرای آن تا پایان سال ۱۳۹۶ اعلام شده، «تهیه، تدوین و اجرای طرح اسناد افتخار با رویکرد تاریخ شفاهی» در دستور کار قرار گرفته است. (عناوین طرح‌های تحولی معاونت پژوهش، ۱۱)

۴-۲- توسعه‌ی فراسازمانی

بعضی از گروه‌های ایثارگری، مثل «زندانیان سیاسی قبل از انقلاب» طی سال‌های گذشته، تحت پوشش هیچ سازمان مشخصی نبودند، ولی در سال‌های اخیر خوشبختانه در زمره‌ی جامعه‌ی هدف بنیاد شهید قرار گرفتند. با این حال، امروز

شاهدیم که هزاران نفر از رزمندگان دفاع مقدس و نقش آفرینان انقلاب که به مقام جانبازی نائل نشده‌اند در فهرست افراد تحت پوشش نهادهای ایثارگری، از جمله بنیاد شهید نیستند. ضرورت دارد که حداقل در مقوله‌ی تاریخ شفاهی، این گروه رسماً به خانواده‌ی بزرگ ایثارگران بیوندند و در فهرست جامعه‌ی هدف بنیاد شهید قرار گیرند.

تاریخ شفاهی باید در پی سوژه‌هایی باشد که با اصل حوادث به طور ملموس مواجه بوده و در بطن حادثه قرار گرفته‌اند و آنان کسانی نیستند جز مبارزان ناشناخته و رزمندگان خط مقدم.

تاریخ شفاهی ایثار و شهادت از کنار هم گذاشتن این خاطرات و یافتن و پرکردن خلأهای تاریخی، شکلی علمی و نهادینه می‌گیرد.

۲-۵- اطلاع‌رسانی

اطلاع‌رسانی دقیق، سریع و کامل و در عین حال مدیریت‌شده، ضعف عمده در همه‌ی مراکز آرشیوی، از جمله بنیاد شهید و امور ایثارگران است. در بُعد اطلاع‌رسانی، بنیاد شهید جزء نهادهای پیشرو محسوب می‌شود، ولی تا نقطه‌ی مطلوب راه طولانی در پیش است.

مرکز اسناد ایثارگران که اینک به عنوان متولی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت شناخته شده است در ساختار سازمانی و فرایندهای عملیاتی خود از سازوکار اطلاع‌رسانی بی‌بهره است. این وظیفه را بنیاد شهید به «اداره‌ی کل انتشارات و اطلاع‌رسانی» سپرده است، ولی ارتباط سازمانی تعریف‌شده یا آیین‌نامه‌ی مدون اطلاع‌رسانی در هیچ یک از دو بخش وجود ندارد. به نظر می‌رسد بازنگری در این بخش، اختلال ارتباط این مرکز با جامعه‌ی مخاطبان را برطرف سازد.

از موارد مهم برای مرکز اسناد ایثارگران، گشودن درهای منابع و آرشیو خود به روی پژوهش‌گران است تا در پرتو میراث‌گران بهای شهید و شهادت با صور مختلف به جامعه عرضه شود. بررسی این موضوع که: چه مقدار از اسناد مکتوب و شفاهی ایثارگران در اختیار پژوهش‌گران و نویسندگان قرار گرفته و برای آماده‌سازی، تدوین و نشر این اسناد به چه تعداد پژوهش‌گر تاریخی نیاز است؟ یک ضرورت و پرسش اساسی است و پاسخ این مرکز را می‌طلبد.

۲-۶- آموزش نیروی انسانی

آموزش نیروی انسانی خبره، یکی از عوامل اصلی در پیشبرد اهداف بنیاد در زمینه‌ی تاریخ شفاهی است. ایثارگران کشورمان از جنبه‌های مختلف قابل تفکیک‌اند و هر کدام از گروه‌های ایثارگری نیازمند مصاحبه‌کننده‌ای درخور و مطلع هستند.

در سال ۱۳۹۱ تعداد ۱۷۱۱۹۳ تن از والدین شهدا که در قید حیات بودند، مرد و ۲۷۸۰۷۸ نفر زن بودند. در همین سال ۸۴۵۳ نفر جانباز زن و ۲۶ آزاده‌ی زن (غیرجانباز) در قید حیات بودند. بنابراین، آموزش و به‌کارگیری زنان مصاحبه‌کننده، نیاز اصلی محسوب می‌شود.

از لحاظ زبانی نیز برای گفت‌وگو، به مصاحبه‌کنندگان هم‌زبان نیاز است؛ به طور مثال، سه استان اصلی که به زبان آذری تکلم می‌کنند (آذربایجان غربی و شرقی و اردبیل) بیش از ۸۰۰۰۰ ایثارگر(جانباز، آزاده و والدین شهدا) را تحت پوشش دارند. از لحاظ دینی نیز به مصاحبه‌کنندگان با مذاهب اقلیت نیاز داریم. در سال ۱۳۹۱ آمار جانبازان و آزادگان مسیحی ۳۵۷، کلیمی ۴۱۵ و زرتشتی ۲۴۹ نفر بوده است.

به نظر می‌رسد راهبرد عملیاتی برای ثبت خاطرات ایثارگران، گزینش و آموزش مصاحبه‌گران مطلع، تحصیل کرده و بانگیزه است. کسانی که صحنه‌های جنگ را درک کرده و در زمینه‌ی دانش مصاحبه آموزش دیده‌اند، مصاحبه‌کنندگان برتری خواهند بود، به طوری که مصاحبه‌گری که جبهه‌ی جنوب را تجربه کرده به سختی می‌تواند مصاحبه‌ی مطلوبی با رزمنده‌ی جبهه‌ی غرب داشته باشد.

در میان متولیان اسناد در سطح ستاد و استان‌های بنیاد شهید، به ندرت افرادی با رشته‌های تحصیلی مرتبط با تجربه در زمینه‌های تاریخ شفاهی یافت می‌شود.

در حال حاضر، مدارک و رشته‌های تحصیلی و تجربه‌های مدیران بنیاد شهید در معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی در سطح ستاد و استان بدین شرح است: (این جامعه‌ی آماری، شامل مدیران کل ستادی و معاونان پژوهش و ارتباطات فرهنگی استان‌هاست که جمعاً ۳۹ نفر هستند).

مقاطع تحصیلی: دکتری ۳ نفر (۸٪) کارشناسی ارشد ۲۰ نفر (۵۱٪) کارشناس ۱۵ نفر (۳۸٪) و فوق دیپلم ۱ نفر (۵٪) (٪)

رشته‌های تحصیلی: پزشکی ۱ نفر - حسابداری ۲ نفر - جامعه‌شناسی ۱ نفر - معارف اسلامی ۷ نفر - مدیریت ۹ نفر - علوم سیاسی ۱ نفر - روابط بین‌الملل ۲ نفر - حقوق ۳ نفر - فقه ۵ نفر - تاریخ ۱ نفر - تربیت بدنی ۱ نفر - بازرگانی ۱ نفر - علوم تربیتی ۴ نفر - مهندسی ۱ نفر.

تجربه‌ی کار در بنیاد شهید:

۱۰ - ۱ سال ۲ نفر (۵٪)

۲۰ - ۱۰ سال ۱۳ نفر (۳۳٪)

۳۰ - ۲۰ سال ۲۴ نفر (۶۱٪)

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود تعداد معدودی از مدیران بنیاد شهید تحصیلات مرتبط با تاریخ شفاهی دارند، ولی حدود ۹۸ درصد در مقاطع تحصیلی کارشناسی و بالاتر تحصیل کرده‌اند و تقریباً همین تعداد از سابقه کار بالای ده سال در بنیاد شهید برخوردارند.

از آنجا که تاریخ شفاهی ماهیت بین رشته‌ای دارد، در تأثیر و تأثر متقابل با دیگر علوم، به‌ویژه علوم انسانی است. بنابراین، دانش‌آموختگان بنیاد شهید در رشته‌های معارف اسلامی، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، روابط بین‌الملل، حقوق و ... می‌توانند دانش و آموخته‌های خود را با آموزش و دانش تاریخ شفاهی درآمیزند و در توسعه و تقویت این حوزه‌ی مهم و بایسته‌ی بنیاد شهید و جامعه بکوشند.

در طراحی نظام آموزشی کارکنان بنیاد شهید و امور ایثارگران ذیل شرح وظایف رشته‌ی شغلی معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی به نظارت و راهنمایی کارشناسان جهت تشکیل پرونده‌ی فرهنگی و پژوهشی شهدا و ایثارگران مشتمل بر وصیت‌نامه، زندگی‌نامه، خاطرات دوستان و هم‌زمان و خانواده‌ی شهید، عکس، یادداشتهای و نوشته‌های شهدا و ایثارگران اشاره شده و مدارک تحصیلی اعلام شده برای شرایط احراز پست «لیسانس ترجیحاً در یکی از رشته‌های

مدیریت، برنامه‌ریزی آموزشی، مدیریت آموزشی، علوم اجتماعی و علوم انسانی» ذکر شده است (طراحی نظام جامع، ۱۳۲).

به نظر می‌رسد این طراحی، ناقص و حداقل در بخش‌های اسنادی و تاریخ شفاهی پاسخ‌گوی نیازهای آموزشی کارکنان معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی نخواهد بود. برگزاری کارگاه‌ها و نشست‌های تخصصی در زمینه‌ی تاریخ شفاهی و تشکیل گروه‌های کارشناسی، خلأ علمی و آموزشی در این زمینه را پر می‌کند.

۲-۷-۲-۷-۲ اعتمادسازی

مراجعات مکرر سازمان‌ها، نهادها و افراد حقیقی برای دریافت اسناد و اطلاعات از خانواده‌ی ایثارگران و به‌ویژه عدم پاسخ‌گویی و اقناع آنان و گاه سوء استفاده از اسناد و اطلاعات، ما را با فضای آمیخته به اندکی بی‌اعتمادی روبه‌رو کرده است. لازم است از راه‌های مختلف، اطمینان و اعتماد ایثارگران احیا و جلب شود. ایثارگران باید به این نکته باور داشته باشند که بنیاد شهید خانه‌ی امن آنان و نهادی غیرسیاسی، بی‌طرف، حمایت‌کننده و مراقبت‌کننده است.

در بُعد تاریخ شفاهی مراعات دو نکته ذیل، اقدامی اساسی است:

الف) ایجاد فضای امن مصاحبه به گونه‌ای که ایثارگر هر آنچه در دل دارد به زبان جاری کند.

ب) پرهیز از هرگونه سانسور، دخل و تصرف، اصلاح و ویرایش متون پیاده‌شده.

۲-۸-۲ همکاری‌های بین بخشی

در حال حاضر، شاهدیم که فرایند مربوط به تاریخ شفاهی ایثارگران، در ساختار سازمانی مرکز اسناد ایثارگران تعریف و تعبیه شده است.

لازم است به نقش «دفتر مطالعات فرهنگی» در غنی‌سازی این فرایند و «اداره‌ی کل انتشارات و اطلاع‌رسانی» در تکمیل این چرخه و آرشیو دیداری و شنیداری مستقر در اداره‌ی کل هنری و نمایشی و تجربیات «اداره‌ی کل تبلیغات و مراکز فرهنگی» در شناسایی ایثارگران نخبه، مؤثر و نشان‌دار توجه شود.

جمع‌آوری اسناد مکتوب، شفاهی و مصنوع (موزه‌ای) باید فایده‌مندی، باور و اعتماد جامعه‌ی مخاطب را به همراه داشته باشد. به موازات جمع‌آوری، بخش‌های دیگر بنیاد شهید می‌توانند موضوعاتی را برای چاپ و نشر در قالب کتاب یا قالب‌های دیگر ارائه کنند و بدین‌سان شوق گفت‌وگو را در ایثارگران برانگیزند.

۲-۹-۲ نگاه جهانی

در بیانیه‌ی مأموریت مرکز اسناد ایثارگران (منشور مرکز اسناد ایثارگران، ۱۱) اشاره و تصریح شده است که «قضاوت مورخان، پژوهش‌گران و نسل‌های آینده در سراسر جهان از ماهیت انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، در گرو صیانت و انتقال این اسناد با حفظ امانت به آیندگان است تا از این طریق مسیر جهانی شدن و ورود به شوراهای حرفه‌ای و بین‌المللی آرشیوی برای مرکز اسناد ایثارگران هموار شود.» اما لازم است راهکارهای اجرایی شدن این مأموریت‌ها نیز شناخته شود و مد نظر قرار گیرد. مطالعه درباره‌ی آرشیوهای اسنادی جهان و چاپ و انتشار بروشورهای اطلاع‌رسانی دوزبانه و ثبت جهانی اسناد، اقداماتی است که مرکز اسناد ایثارگران در سال‌های اخیر به آن توجه داشته است.

۲-۱۰-۲ توجه به نقاط ضعف و قوت و یافتن خلأها

در پیش‌نویس سند راهبردی توسعه و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت که معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید و امور ایثارگران تدوین و منتشر کرده، به نقاط ضعف و قوت این بنیاد در موضوعات فرهنگی اشاره شده است. حال به برخی از موارد مرتبط با موضوع این مقاله اشاره می‌شود: (سند راهبردی، ۲۳-۲۶)

الف) قوت‌ها

- وجود اسناد دست اول ایثارگران
- نگاه ارزشی کارکنان به مأموریت معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی
- دانش موجود در بنیاد (اسناد و مدارک و تجربیات)
- کارکنان بانگیزه
- وجود زیرساخت‌های فناوری و پژوهشی

ب) ضعف‌ها

- غیرسیستمی بودن فعالیت‌ها
 - کمبود نیروی متخصص در حد نیاز
 - محدودیت در جذب نیروی جدید
 - ناکافی بودن اعتبارات
 - ضعف در مدیریت منابع مالی
 - در اولویت نبودن برنامه‌های فرهنگی و فعالیت‌های معاونت، به‌رغم وجود اولویت در اساس‌نامه
 - عدم تناسب ساختار با مأموریت‌های جدید
 - پژوهش‌محور نبودن فعالیت‌ها
 - تمرکزگرایی در فعالیت
 - ضعف در فرهنگ کار گروهی
 - عدم انسجام و یکپارچگی در پژوهش‌ها
- همان‌گونه که مشاهده می‌شود ایثارگران به خودی خود به عنوان یک منبع قوی و مؤثر در بخش قوت‌ها در نظر گرفته نشده‌اند و صرفاً به اسناد دست اول اشاره شده است. از این نکته می‌توان دریافت که خاطرات شفاهی و تاریخ شفاهی چندان مورد توجه بنیاد شهید نبوده است.
- طرح موضوع تاریخ شفاهی در بنیاد شهید طی دو سال اخیر و تقویت این موضوع در ماه‌های گذشته، به‌ویژه تعامل و مشارکت کارگاهی با انجمن تاریخ شفاهی ایران در سال ۱۳۹۲، این نوید را می‌دهد که «تاریخ شفاهی ایثار و شهادت» به مرحله‌ی شکل‌گیری و تکوین رسیده و آینده‌ی روشن‌تری برای علم، فرهنگ، تاریخ و معرفت ایرانی و اسلامی رقم خواهد زد.

منابع

- آمار پرونده‌های شهدا و ایثارگران، مرکز آمار و فناوری اطلاعات، ۱۳۸۴.
- آیین‌نامه‌ی طرح ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، شورای هماهنگی و نظارت بر امر ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، ۱۳۸۳.
- اسناد افتخار در ویژه‌نامه‌ی مرکز اسناد ایثارگران، ۱۳۸۶.
- بنیاد شهید، حسنه‌ی انقلاب، خلیل اسفندیاری، روابط عمومی بنیاد شهید، ۱۳۸۳.
- بنیاد شهید، حسنه‌ی جاریه‌ی امام، روابط عمومی بنیاد شهید انقلاب اسلامی، ۱۳۷۸.
- پیش‌نویس سند راهبردی توسعه‌ی فرهنگ ایثار و شهادت معاونت پژوهش بنیاد، کارگروه برنامه‌ریزی راهبردی معاونت پژوهش، ۱۳۹۱.
- تفاهم‌نامه‌های همکاری بنیاد شهید و امور ایثارگران در زمینه‌ی ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، به اهتمام حوزه‌ی نمایندگی ولی فقیه در بنیاد شهید، ۱۳۸۹.
- سند چشم‌انداز بنیاد شهید، ستاد هماهنگی و تلفیق طرح تجمیع، ۱۳۸۳.
- طراحی نظام جامع آموزش کارکنان بنیاد شهید و امور ایثارگران، دکتر محمدرضا نیستانی و سیدمستجد؟ حسینی، ۱۳۹۱، اداره‌ی آموزش.
- عناوین طرح‌های تحولی معاونت پژوهش، ص ۱۱، ۱۳۹۲.
- فرهنگ اعلام شهدا، مقدمه‌ی دفتر مطالعات فرهنگی بنیاد شهید، ۱۳۹۲.
- قانون اساسنامه‌ی بنیاد شهید، معاونت توسعه‌ی مدیریت بنیاد شهید، ۱۳۹۰.
- کتاب سال ۱۳۸۷ معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی، جواد حسینی نصر، نشر شاهد.
- کتابچه‌ی اطلاعات تماس معاونین و مدیران بنیاد شهید و امور ایثارگران.
- کتابچه‌ی اطلاع‌رسانی مروجین فرهنگ ایثار و شهادت (معاون و مدیران ستادی و معاونین پژوهش و ارتباطات فرهنگی استان‌ها).
- گزیده‌ی آماری ایثارگران، اداره‌ی کل آمار و فناوری اطلاعات، ۱۳۸۰.
- گزیده‌ی آماری ایثارگران، اداره‌ی کل آمار و فناوری اطلاعات، ۱۳۹۱.
- گزیده‌ی آماری ایثارگران، اداره‌ی کل آمار و فناوری اطلاعات، ۱۳۹۲.
- مجموعه دستورالعمل‌های مرکز اسناد ایثارگران، اداره‌ی کل جمع‌آوری و تنظیم آثار ایثارگران، ۱۳۸۷.
- مجموعه قوانین و مقررات موضوعی ایثارگران در برنامه‌ی پنج‌ساله‌ی پنجم توسعه، معاونت حقوقی و امور مجلس بنیاد شهید، ۱۳۸۹.
- منشور اخلاق حرفه‌ای مرکز اسناد فرهنگی ایثارگران، مرکز اسناد ایثارگران.
- منشور مرکز اسناد ایثارگران، محبوب شهبازی، مؤسسه‌ی فرهنگی هنری شاهد.
- قانون جامع خدمات‌رسانی به ایثارگران، قوه‌ی قضائیه، روزنامه‌ی رسمی جمهوری اسلامی ایران، شماره‌ی ۱۳۹۲/۱۰۶.